

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 1, 2005

ХАБИТУСЪТ КАТО ПРОБЛЕМ
ЦВЕТЕЛИНА ЦОНОВА

КУРСОВА РАБОТА ПО ИКОНОМИЧЕСКА СОЦИОЛОГИЯ
РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д-Р ТАНЯ ЧАВДАРОВА

Тази курсова работа ще се занимае с един от проблемите, съпътстващи трансформацията на българската икономическа система, започнала след 10.11.1989 г. Това е проблем, засягащ въпроса за легитимността и съответно нелегитимността на социалния ред. Въпросът, който ще поставя тук, е: как се справят хората с трансформацията на *плановата икономика* в *пазарна икономика*, какви стратегии използват. Проблемът се състои във факта, че не всички хора успяват да възприемат новата логика, която се диктува от постепенно формиращият се пазар в България (Виж Приложение №2). Какво пречи на това поколение да възприеме пазарната логика, кое му пречи да види ползата от изготвянето на жизнени стратегии, съобразени с тази логика. Тук ще се спра върху това как се променя животът на работниците в Химко АД, като ще се опитам да демонстрирам пътя, по който трансформацията на икономическата система става близка до тях, а именно посредством приватизацията на ХИМКО АД. Как те фактически стават очевидци на протичащите процеси, но как, вместо да си изградят стратегии за справяне с евентуално възникнали проблеми (уволнение; съкращение) и последици от приватизацията на врачанския торков завод, те остават пасивни наблюдатели, не предприемат никакви опити да увеличат своята квалификация или да се преквалифицират с оглед изискванията на пазара на труда, който се развива, а напротив, те просто изчакват „бурята да отmine” и вярват, че това са само временни пречки, които ще бъдат преодоленни по един или друг начин. Не искам да кажа, че в случая отсъства стратегия, напротив, това, което констатирам, е наличието на пасивност, което по-същество също е стратегия. Проблемът се състои във въпроса: защо реагират точно по този начин, защо са пасивни. Евентуално това се дължи на факта, че те се чувстват сигурни, но откъде идва тяхната сигурност. Явно това се дължи на отработени вече действия за справяне с кризисни ситуации посредством “изчакване бурята да отmine”. Защо да се опитваш да се преквалифицираш или да мислиш къде другаде да търсиш работа след като ти не си и представяш, че едно предприятие може да фалира. Социалистическото общество ти е демонстрирало, че каквито и трудности да има, те винаги ще бъдат решавани, ако едно предприятие работи на загуба, държавата ще го подпомогне, но не би го оставила да фалира. Тази *представа* за ролята на държавата се запазва и в новите условия и тя продължава да предопределя поведението и действията на индивидите.

Нерационален от гледна точка на пазарното общество, но рационален от гледна точка на социалистическото общество е начинът, по който действат работниците в завода в периода между 1996-7 г. и 1999 г., когато те стават свидетели на това как завода се обезценява на 4 пъти, за да се стигне до символичната цена от 1 млн. и един \$ през 1999г. С приватизацията започват съкращенията на персонала, също на 2 пъти работниците са

принудени да подписват декларации, че са съгласни за период от 3 месеца да им се намали щата на РЗ (Виж Приложение №3) и те се подписват, започват периодични неизплащания на заплатите (Виж Приложение №3), отговорът, на които са протести и стачки, но не и молби за напускане (поне те не са масовия случай въпреки че има отделни изключения). Дори след като заводът фалира (март 2003 г.)¹, мнозинството от съкратените нямат стратегия за своето бъдещо развитие, в смисъл, че не могат да възприемат възможността да сменят работното си място, а още по-малко да си представят, че ще работят в друга сфера. Е, моят въпрос е на какво се дължи това поведение, на пръв поглед, безкрайно ирационално? Отговорът, който давам и възнамерявам да докажа, е, че това се дължи на хабитуализирания се начин на действие в кризисни ситуации, основаващ се на представата за държавата като грижеща се за хората и способна да се справи с всеки възникнал проблем.

За да обобща казаното до тук, отново ще повторя, че проблемът на настоящата курсова работа се състои в следното: след като, по един или друг начин, останат без работа, работниците на химическия завод отиват на борсата, а част от тях успяват да си намерят друга работа било чрез преквалификация или чрез активизиране на социалните си контакти, а някои остават и след март 2003г. в завода въпреки че не им се изплащат заплати (Виж Приложение №1). Проблемът е в начина, по който гледат и възприемат тази работа, а именно като нещо временно, а не като шанс за кариера например. За тях основна цел е да се върнат в завода , ако той отново заработи. Какво биха правили, ако това не се случи, те дори и не са мислили. Проблемът е, съвсем накратко, в отсъствието на пазарно мислене и изграждане на стратегии, съобразени с пазарната логика, и то според моята хипотеза се дължи на следното:

1. Дългият им трудов стаж е довел до хабитуализация на действията им, което им дава по-голяма сигурност и увереност в това, което са работили, единствено на тези си длъжности те се чувстват “в свой води”;
2. Те са изградили специфичен хабитус, който обуславя тяхното поведение при избора на стратегии;
3. Те възприемат обществото и социалния ред, който след 10.11.1989г. е отречен, като легитимни и тази легитимност им изглежда самоочевидна; те не я поставят под въпрос, за разлика от социалния ред, установен след 1898г., който те приемат за нелегитимен и който те винят за трудностите, пред които са изправени (Виж Приложение 3). Те смятат, че това положение е временно и следователно ориентират своето поведение спрямо тази си представа.

---

¹ Вестник "Стандарт", бр.3618, 28.01.2003г. "ХИМКО спря, 700 на улицата", стр. 1.

* * *

За да стигна до централния проблем в този труд, на първо място възнамерявам да се спра на историята на *Врачанският торов завод*, поставена в нейния исторически контекст. Целта на тази първа част ще бъде да се представи социалната среда, в която е живяло това поколение хора. " Не е възможно една *институция* да бъде адекватно разбрана, без разбирането на историческия процес, в който тя е произведена" ². Ще акцентирам на това какво означава Химко АД за тези хора – дали е просто работа, или нещо повече.

След това ще се спра върху проблемите на трансформацията на българското общество. Основно ме интересува приватизацията на Химко АД, като един от елементите на трансформацията, чрез който работниците и служителите в завода влизат в досег с промените. Този процес възнамерявам да разгледам през призмата за легитимен и нелегитимен ред.

За да проследя приватизацията на Химко АД, аз съм използвала информацията, излязла в медиите. Взела съм информация, както от национални медии, така и от областни. Използвала съм следните вестници:

1. **национални:** „Пари“; „ Сега“; „ Български бизнес“.
2. **областни:** „ Зов за истина“; „ Шанс Експрес“.

За целта на курсовата работа съм провела първоначално дълбочинни интервюта с бивши работници на торовият завод, в които основният проблем се отнасяше до самата приватизация и тяхното мнение относно случващото се с ХИМКО АД (Виж Приложение №3). Тъй като тези въпроси не стоят в центъра на тази работа, смятам да цитиран в приложението само въпросите и съответните отговори, които могат да допринесат за по-точното разкриване на контекста на проблема.

За изследването на централния проблем съставих анкетни карти, които бяха попълнени от бивши работници в завода (Виж приложение №1). За резултатите от това ще бъде отделена третата част от курсовата работа.

Основните ми понятия са:

Хабитуализация – “*Всяко човешко действие е предмет на хабитуализация. Всяко често повтаряно действие се въгражда в образец, който може да бъде възпроизведен с икономия на усилия и който, ipso facto, се схваща от изпълнителя като тъкмо този образец. По нататък хабитуализацията предполага, че въпросното действие може да бъде*

---

² Бъргър и Лукман „ Социално конструиране на реалността „ ;София, 1996г.; стр. 73.

извършено отново в бъдеще по същия начин и със същата икономия на усилия.”³;

Хабитус – “усет за правене на стратегия; той е пред съзнателен усет за правене на стратегия”⁴, “Посредством значенията, наложени от човека върху неговата дейност, хабитуализацията прекратява необходимостта всяка ситуация да бъде дефинирана отново стъпка по стъпка.”⁵;

Под социализация ще разберам “ Необходим за възпроизводството на всяко общество възпроизводствен процес на превръщане на биологичните индивиди в социални същества посредством овладяването на социален опит, на знания и умения за дейности, необходими за съществуването на индивида в конкретно общество”⁶. Ще разглеждам хабитуса като частен случай на социализацията в смисъл на усвояване на опит, знания и умения за дейност и усет за правене на стратегии в рамките на конкретно предприятие.

Индикатори: жизненни стратегии – типът жизнена стратегия е белег за типа хабитус, тъй като те са продукт на специфичния хабитус (в случая не се предполага да се гради стратегия, предвиждаща смяната на работното място, поради факта, че е напълно ясно и самоочевидно бъдещето на един индивид, живеещ в социалистическо общество, в смисъл, че той знае още когато започва средното си образование, къде ще постъпи на работа и също така знае, че тази работа му е сигурна и в 99% от случаите ще се пенсионира на нея, т.е. жизнената стратегия е по-скоро предзададена, а не продукт на конкретен индивид, който дори не помисля, че ще му се наложи някога да си търси работа на друго място).

Реализация – тя също е индикатор за специфично хабитуализирано поведение. По нея косвено може да се съди за конкретно избраната и следвана стратегия (в социалистическото общество тя се разбира като реализация в рамките на една фирма или предприятие, а не, както е в едно капиталистическо общество, като реализация в една сфера независимо от фирмата).

Сигурност/несигурност – този индикатор е важен от гледна точка на моята хипотеза, че основна цел на индивида, социализиран в социалистическо общество, е търсенето на сигурност и оттук предполагам, че тази цел се постига, от една страна, чрез сигурността на работното място, което я превръща в цел на всяка избрана от индивида стратегия, а хабитуализираната дейност, както посочих, дава сигурност на тези, които я вършат.

---

³ Пак там; стр. 71.

⁴ Лекция на доц. Лидия Деянова, изнесена в рамките на курса “Биография и общество”.

⁵ Бъргър и Лукман „Социално конструиране на реалността,“;София, 1996г.; стр. 72.

⁶ “Енциклопедичен речник по социология”; второ издание; София; 1997г.. 1997г.; стр. 433.

Като обяснителни модели ще използвам теорията на Бъргър и Лукман, развита в "Социално конструиране на реалността", издадена 1996г., като от тук причина за действията на работниците ще бъде търсена в специфичната им хабитуализация, която има за резултат институционализацията на съществуващия ред (въпреки че в случая нещата стоят в обратен ред – първо е институционализацията, а хабитуализацията е вторична по отношение на нея), който изглежда самоочевиден на поколението, станало свидетел на институционализацията му и поради това той не се нуждае от легитимация, т.к. имаме съвпадение на биография и история⁷. Също ще използвам и "Покана за социология" на П. Бъргър в превод от Г. Димитров. На трето място възнамерявам да се позова на теорията на Макс Вебер, развита в "Основни социологически понятия"⁸. По конкретно ще се спра на обяснението на причините за социалното действие на индивида, което се ориентира по субективната си представа. "Тълкуването на действието трябва да вземе под внимание фундаментално важния факт, че онези, присъщи на всекидневното или на правното .... мислене колективни образувания, са *представи* за нещо отчасти съществуващо, отчасти нормативно валидно в главите на реални хора..., по които се ориентира тяхното действие, и че сами по себе си тези представи са от твърде осезаемо, а много често и от решаващо каузално значение за характера на протичане на действието на реалните хора"⁹. Действието, особено социалното действие, и в не по-малка степен социалното отношение могат да бъдат ориентирани от страна на участниците по *представите* за съществуване на легитимен ред. Шансът това фактически да се случи ще наричаме "валидност" на съответния ред"¹⁰. Теорията на Вебер ще ми бъде нужна, за да обясня начина, по който бившите работници в химическия завод възприемат настоящите си длъжности. Относно заявеното от тях твърдо намерение да се върнат на работа в завода (Виж Приложение № 1) - причината за това може да се открие във факта, че: "Хабитуализацията носи със себе си важното психологично достойнство, че стеснява полето на избор. Докато теоретично може да има сто начина да се осъществи проект за изграждане на лодка от прътове, хабитуализацията ги свежда до един. Това освобождава индивида от бремето на "всички онези решения", предоставяйки му психологическото облекчение, основаващо се върху не адресираната институционална структура на човека."¹¹ В този смисъл работниците от врачанския токов завод виждат като единствен свой избор да се

---

⁷ Бъргър и Лукман „ Социално конструиране на реалността „ ;София, 1996г.; стр. 113

⁸ Макс Вебер „ Основни социологически понятия” В: „Генезис на западния рационализъм”; София, 2001г.

⁹ Пак там; стр. 26.

¹⁰ Пак там; стр. 47/48.

¹¹ Бъргър и Лукман „ Социално конструиране на реалността „ ;София, 1996г.; стр. 71/72.

върнат на работа в завода.

Тук от полза за разбирането на проблема са и следните два цитата: “Институциите контролират човешкото поведение, налагайки определени образи на поведение, които го канализират в една посока измежду много теоретично възможни”¹²; “Институциите задават процедурите, посредством които човешкото поведение бива моделирано, бива принуждавано да се движи по коловозите, смятани за желани от обществото. А този номер става като се направят да изглеждат на индивида като единствено възможни”¹³. Те ще са от полза за разбирането на ролята на химическия завод като институция, която чрез своята специфика, а именно с изискването, което задава към работниците в завода, да усвоят тясно специализирани знания и умения, предопределя, канализира тяхното поведение, посочвайки ни като единствено възможно за тях да работят по своята специалност, и не им позволява да видят ползите от възможността за реализация в друга област.

* * *

I. След 9.09.1944г. в България постепенно започва да се изгражда едно социалистическо общество. Това, което е важно за момента, е започналият процес на индустриализация, съпътстван с изграждането на работническата класа в България, която до този момент е твърде незначителна като брой. В тази политика на индустриализация се вписва и изграждането на химическия завод в гр. Враца. Това е в унисон с политиката на Годор Живков, обявена през 1956г. на среща на СИВ. Там България поема задължението „...да изгради нови, още по-големи мощности в областта на металургията и производството на изкуствени торове за обслужване нуждите на общността”¹⁴. Това действие трайно обвързва икономиката на страната с тази на държавите от СИВ, и най-вече със СССР, т.к. той се явява и до днес основен суровинен източник и, същевременно, пазар за български стоки. Това е и идеална илюстрация на принципа на действие на плановата икономика. Това не е единствената причина за строежа на завода във Враца. Далеч по-решаващо значение има откритото през месец август 1963г. край село Чирен, Врачанско, газокондензатно находище¹⁵. След изчерпването на находището, то е превърнато в газохранилище и СССР

---

¹² Пак там; стр. 73.

¹³ Бъргър, П.; “Покана за социология”; в превод от Г. Димитров; стр. 81.

¹⁴ Илиана Марчева; „Индустриалната политика в България”; В: „Страници от българската история. Събития, размисли, личности”, том 2, София., 1993г., стр. 121.

¹⁵ А. Георгиев; Г. Панков; „Енергетика и химия на България”; Ямбол, 2001г., стр. 362.

става основният източник на природен газ, който е основната суровина за химическия завод. Химко е пуснат официално в експлоатация на 28 юни 1968г. Разширяван е на отделни етапи до 1996-7г. В строителството и оборудването му участват много чуждестранни фирми – белгийски; френски; италиански, и със съдействието на съветски специалисти¹⁶. Работници, първоначално се привличат с предлаганите жилищни блокове, които завода строи и дава под наем, а по-късно продава на работници и служители в завода, понеже в самото начало работните заплати, които се плащат са ниски. Това е и причина основната част от работниците първоначално да идват от селата в областта. В гр.Враца е построен Химически техникум, като завършилите биват веднага наемани в Химко, минимум за 10 години. Постепенно заплатите в завода стават едни от най-високите в града (Виж Приложение №1).

Проблемите започват с идването на Горбачов в СССР. Той започва политика, която цели да сложи край на практиката СССР да снабдява страните от СИВ с горива на преференциални цени. Предвидено е още през 1986г. да се премине към пазарен принцип на ценообразуване¹⁷. След 1989г. високите цени на природния газ, на които Булгур газ продава на Химко тази суровина в комбинация с ниските цени на международния пазар, правят продукцията на завода неконкурентноспособна.

II. Това е важен фактор от гл. т. на течащия от 1996 г. процес на приватизация на Химко АД.¹⁸ Тук няма да се занимавам с въпроса дали приватизацията е можела да доведе до успешен край, а само ще представя на кратко основните факти:

Кандидати за приватизацията на ХИМКО АД през 1996-7 г. са южнокорейският концерн ДЕУ, които предлага оферта в размер на 68 млн. щатски долара, и канадската

---

¹⁶ Ирена Василева (младши експерт пои Държавен архив гр. Враца),, 35 години химическа индустрия в гр. Враца” Вестник „ Зов за истина”; 14.08.2002г. стр. 1;4.

¹⁷ Господинка Николова, „ Живковата икономическа реформа, перестройката и стартът на скритата приватизация в България”, В: И.Пр.,кн. 5-6/2003г. стр103.

¹⁸ Затрудняващи приватизацията на завода фактори са големите задължения, които завода натрупва именно в следствие на горепосоченото. В международен план това са загубите на пазари в следствие събитията в Югославия (войната там), и затварянето на китайския пазар, потребител до момента на 30% от изкуствените торове. Освен това трябва да се посочат и появата на конкуренти, продаващи карбамид (основният продукт на ХИМКО АД) на далеч по-ниски цени и т. н. (Вестник „ Български бизнес”, бр.13, 1-7.04.1999г.,стр.11.; Вестник „ Зов за истина” интервю с изпълнителния директор на ХИМКО АД, ст.н.с. д-р инж. Кирил Петков, 30.06.1999г., стр.5-6.) Основните слаби страни на ХИМКО АД са високата му степен на декапитализация и задлъжнялост. Заводът обаче има и своите предимства. Това са: близостта му до Чиренското газохранилище; притежаването на транспортен терминал за насипен карбамид на пристанище Варна-запад; той е с най-ниска енергоемкост в сравнение с останалите заводи от сектора; има сертификат за работа ISO- 9001(Ст. н. стр. инж. Кирил Петков пред вестник „ Зов за истина „, от 30.06.99г.; стр. 6.)

„Стерлър глобъл’, предложила съответно 123 млн. \$ плюс обещание за 118 млн. \$ инвестиции. И двете предложения не се реализират – в първия случай българската страна отказва, а във втория, канадската фирма започва преговори за намаляване на цената. В резултат на това на следващия търг цената на завода бе смъкната на 36,1 млн. \$, но в определения срок – до 1.11.1998г. не се предлага оферта (това е времето на дълбока криза на целия торов сектор). Последва нов търг, на който цената е понижена на 25,3 млн. \$, но кандидат отново не се появява. Започват да се носят слухове за продажбата на завода за 1\$. Успоредно се започва подготовка за приватизирането на ХИОМКО от РМД, но не се реализира докрай, въпреки че в областния вестник „Шанс експрес” от 12.03.1999 г., стр.3 излиза със статия озаглавена „Регистрацията в съда на „Химко Приват” АД вече е факт”¹⁹. Така се стигна до приватизацията на 57% от капитала на завода от американската фирма „IBE Trans of New York” за 1 000 000 \$²⁰.

Това е един шанс за завода от гледна точка, че „западните фирми носят нови технологии, нови продукти, достъп до напреднали изследвания и дизайн, по-добри пазарни техники, разширен достъп до западни пазари и модерни управленски умения”²¹. В конкретния случай не се стига до тези обещаващи перспективи и те си остават само добро пожелание. Факторите за това са много и различни, но като че ли основната причина новите собственици да не изпълнят своите проекти, е проблемът около собствеността на завода, за която се водят спорове и до днес. Тези проблеми, обаче остават странични за моя проблем.

Една от реалните последици от приватизацията е проблемът с адаптацията на останалите без работа работници. Те са наясно, че със знанията си и натрупания опит, които са строго специализирани (Виж приложение №4), могат да работят само в торов завод, за тях е неприятна идеята тепърва да си търсят друга работа (това са хора на възраст между 38 и 57 години), те не са свикнали да живеят в условия на постоянна конкуренция, това, което искат от една длъжност, е най-вече сигурност, а това е нещо нетипично на пазарната икономика. Тук аз откроявам две страни на трансформацията: *обективна*, изразяваща се в образуването на частен сектор в икономиката; и *субективна*, която трябва да се извърши в главите на хората. Формира се пазар, но по-старото поколение не се ориентира по него, то просто няма този навик. То продължава да действа така, както е действало винаги, на основата на социалните си връзки - един от продуктите на социализма, за който говори

¹⁹ Вестник „Пари”, 10.07.1999г.,стр.11.

²⁰ Вестник „Сега”, 17.12.2004г., стр.14.0

²¹ Дейвид Старк; Ласло Бруст; „ Постсоциалистически трансформации. Трансформирането на политиката и собствеността в Източна Централна Европа”; София, 2004 г.; стр. 52-53.

Дейвид Старк²². Това, което търси, е сигурност и спокойствие на работното си място и поради дефицита на тези характеристики в длъжностите, които се предлагат, до голяма степен се крие и причината част от тях да не си намират работа, или в случая е по-точно да се каже, че не започват работа.

След фалита на завода работниците вече са натрупали дълъг стаж в областта на химическата промишленост, те са успели да се „реализират“ (не в смисъла, който се влага от гл.т на пазарната икономика) в смисъл ,че имат търсената от тях сигурност и стабилност, които им дава работното място. Трансформацията, която изживява българското общество, не успява да трансформира техния начин на мислене, който, както е известно, е една консервативна структура. Оттук и проблемът, който стои пред всички постсоциалистически общества – как да се помогне за приспособяването на социализираното в социалистическото общество поколение да възприеме пазарната логика на мислене и да я интериоризира в себе си, за да стане то част от новото общество.

Българинът не обича несигурността, на него са му чужди ценностите на капиталистическото общество (Виж Приложение № 1). Пред съкратените работници, които съвсем основателно се възприемат като неоспорими специалисти в своята област, изчезва перспективата да си намерят другаде в този град, дори в страната, работа по специалността т.к. цялата химическа промишленост е в едно и също положение²³ (може би това важи повече за работниците, и в по-малка степен за административните служители в завода, поради което аз ще се спра именно на техния случай). Химическа промишленост е основополагащо звено в социалистическото общество, но в едно капиталистическо общество се оказва проблемна, и не защото е ненужна, напротив, аз смятам, че в една предимно аграрна страна, каквата е България, колкото и това да не се харесва на някои, производството на торове е напълно необходимо. Проблемът е във факта, че не е следвана пазарната логика при организацията ѝ, а също и амортизираната техника и остарялата апаратура. И за да се върнем към въпроса - в подобен случай, когато нямаш възможност да си намериш работа по специалността, когато виждаш, че цялата сфера от икономиката е в криза, един рационално мислещ човек, социализиран в капиталистическото общество, логично би си потърсил работа в друга сфера, след като се преквалифицира например., но не всички работници от Химко постъпват така, напротив, те заемат изчаквателни позиции, или започват работа, която не изисква висока или пък дори никаква квалификация, или използват свои контакти за да си намерят по – висококвалифицирана длъжност, но отново без да сметнат за необходимо да се

---

²² Пак там; стр. 116/117.

²³ Вестник „ Български бизнес”, бр.13, 1-7.04.1999г.,стр.11.

запишат на курс за преквалификация (Виж Приложение 1). Те използват времето, през което борсата ги осигурява, не за да повишат квалификацията си, а, което е, като че ли изключително нерационално, те се опират на тези доходи, и чак след като те спрат, започват да си търсят друг източник на доходи (Виж Приложение 1). Последица от това е снижаването на жизнения стандарт. Те са заемали едни от най-високо платените длъжности във Враца и региона, изградили са си самочувствието на привилегирована класа, а в един момент са принудени да продават имущество и да вземат заеми (Виж приложение 2). Освен това всички заявяват твърдото си желание да се върнат в завода въпреки че проблемите, за които споменах не са решени и до днес. Причината за това поведение се крие във вярата им в легитимността на този социален ред, в чиято институционализация те са участвали и, поради което той им изглежда смooчевиден. Те продължават да ориентират своите действия и намеренията си именно по-представата си за легитимността на този ред. Така може да се обясни защо повиканите да се върнат на работа в Химко от новият наемател ИНДАГРО, приемат веднага, така може да се обясни и поведението на другите, които чакат да бъдат повикани, понеже се възприемат като специалисти и не влагат енергия и усилия в търсенето на реализация в друга сфера.

III. Резултати от анкетното проучване:

1. Характеристики на съвкупността:

Анкетирани са 7 души, те са на възраст между 38 и 52 години; трима са жени и четирима мъже; петима имат техническо образование, един -гимназиално и един полувисше; петима са родени в села във община Враца, един е роден в гр. Враца, един - в гр. Шумен; продължителността на трудовия им стаж варира от 14 години до 30 години; от съвкупността петима са съкратени, двама напускат по собствено желание. Освен това като характеристика на съвкупността ми се струва важно да посоча че анкетиранията са заемали: 1 - само една; 4 - две и 1 - три длъжности в завода, от гледна точка, на това, че те са натрупали не само трудов стаж, но са изградили и кариера, ако мога така да се изразя.

2. Разпределения по индикатори:

1. Сигурност/несигурност - за тях съдя по въпроси № 10,12,13 и 37 въпрос; на тях са дадени следните отговори:

10-ти въпрос:

4 души дават отговор - "сигурност и спокойствие";

2 души дават отговор - "живота ми";

1 дава отговор - " просто работа".

12-ти въпрос:

Всички анкетираните отговарят единодушно, че не са допускали да се стигне до днешното положение на завода въпреки започналите проблеми, което говори за неадекватна оценка на обстоятелствата, което обаче се дължи на вярата им в легитимността на "старият" т.е. социалистическия, социален ред. Те продължават да се държат по начин, от който можем да заключим, че те вярват в неговата легитимност. Това личи и от отговорите на **13-ти въпрос:** и седемте анкетираните заявяват, че не са се съмнявали в сигурността на работното си място.

37-ми въпрос:

Тук съм помолила анкетираните да подредят по-важност отговорите и резултатите са следните:

(има един невалиден въпросник - не е даден отговор)

"сигурност и спокойствие" - двама го поставят на първо място; един на второ; един го е посочил като равноправно със "работната заплата" и "хората, с които ще работя" и един е посочил и четирите дадени отговора като равноправни; (в един от въпросниците този отговор не е посочен).

"работна заплата" - двама са я посочили на първо място; един - на второ; един - на трето; един я е посочил като равноправна с "хората, с които ще работя" и "сигурност и спокойствие"; и един е посочил и четирите отговора за равноправни.

"условия на труд" - двама са го посочили на второ място; един - на трето; един го е посочил като равноправно с останалите четири отговора.

"хората, с които ще работя" - трима са посочили този отговор на последно място, един го е посочил като равноправна с другите четири отговора.

От тези резултати можем да заключим, че сигурността и спокойствието на работното място са от изключително голямо значение за изследваната съвкупност – това е нещо, което са имали, нещо, което е станало обект на хабитуализация (те са придобили навика, най-грубо казано, да се чувстват сигурни и, следователно, е нещо, което те ще търсят в евентуална бъдеща работа). Проблемът е, че тази сигурност идва от хабитуализацията на едни действия, които са строго специализирани и е изключително трудно, въпрос на късмет, да се намери нова работа, която да изисква същите тези действия. Това означава, че, за да се постигне търсената сигурност ще е нужна нова хабитуализация на нови действия, което ще е съпроводено с нови разходи на енергия, което пък не изглежда по-добрият избор, особено когато се очаква заводът да бъде отново пуснат в експлоатация.

2. Жизнена стратегия:

За наличието и характера ѝ съдя по отговорите на въпроси №11; 16; 17; 18; 25.

11-ти въпрос:

Най-общо може да се заключи от отговорите, че анкетираните са си представяли бъдещето си като “сигурно”; “нормално”; че ще имат сигурни доходи и сигурно пенсиониране, а оттам и спокойни старини.

16-ти въпрос:

Тук шестима от анкетираните отговарят с “Не”, че не си изграждат планове, въпреки проблемното положение на предприятието – една неадекватна от гледна точка на пазарната икономика реакция, но да не забравяме, че те са социализирани и хабитуализирани в условия на отсъствие на пазарна логика изобщо.

Само един анкетиран дава отговор “Да” и съответно на **17-ти въпрос** посочва, че е мислил къде би могъл да постъпи на работа, но не уточнява каква би била тази работа, което говори, че е срещнал трудности при отговора на този въпрос, а това се вижда и от дадените на **18-ти въпрос** отговори:

Всичките седем анкетирани твърдят, че нямат идея къде биха постъпили на работа, ако заводът фалира или бъдат съкратени. Явно те са свикнали друг да взема тези решения вместо тях, което пък говори за липса на инициативност (Виж Приложение №4). Това би могло да се обясни с един цитат от Бъргър: “Зрелостта е състояние на ума, който е намерил покой, който се е примирил със статуквото, който е изоставил необузданите мечти за приключения и себеосъществяване”²⁴. Все пак тук става дума за хора в зряла възраст с дългогодишен трудов стаж.

3. Реализация – за успеха или неуспеха на реализацията на бившите работници в химическия завод ще съдим от отговорите на въпроси **№ 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36.**

20-ти въпрос:

(лихва отговор на този въпрос в една от анкетните карти). Шестима от анкетираните отговарят, че според тях опитът, които са придобили в ХИМКО АД, ще е безполезен другаде. Дали това е наистина така в случая не е толкова от значение за сметка на факта, че те действат именно с тази идея, което предопределя до известна степен шанса да си намерят друга работа и да се заемат да градят кариера в друга сфера.

22-ри въпрос: - След като по един или друг начин остават без работа и седемте анкетирани отиват на борсата, където прекарват между 3 месеца (само един) и година (5 души, а един – 10 месеца), което е явен признак за изчаквателната позиция, която заемат, осланяйки се на обезщетенията изплащани им от бюрото по труда.

²⁴ Бъргър, П.; “Покана за социология”; стр. 57.

Трима от анкетираниите записват курсове за преквалификация, докато останалите четирима – не, т.е. при тях липсва дори усилие да се приспособят към новите условия. Петима си намират работа, но само двама благодарение на преквалификацията си, а други двама – благодарение на социални връзки.

23-ти въпрос: - Трудности с намирането на работа срещат четирима от анкетираниите, двама посочват, че не са срещнали такива, един отговор липсва.

24-ти въпрос: - Трима от анкетираниите посочват, че са имали трудности поради:

липса на нужната квалификация за предлаганите на пазара на труда длъжности и поради разминаване в изискванията за опит в конкретна сфера и този, които те притежават.

Четирима от анкетираниите посочват, че са имали проблеми с: тясно специализираните си професионални познания и произлизащата от това тяхна неприложими в друга област.

Двама посочват като трудност факта, че не се търсят специалисти в тяхната област, което косвено посочва, че те са търсили работа по специалността си. Прави впечатление, че нито един не посочва, че смята познанията си за остарели, което говори за определено самочувствие.

25-ти въпрос: - Трудностите, които посочих, само двама отговарят, че са ги преодолели чрез преквалификация, което е признак за наличие на действие, ръководено от пазарна логика. Един отговаря, че е приел по-ниско квалифицирана длъжност, което пък е признак за точно обратното. Един дава отговор, че е разчитал на средства от чужбина и че е намерил работа благодарение на свои познати. (Тук не отчитам факта, че курсовете за преквалификация са скъпо платени, понеже бюрата по труда предлагат безплатни курсове или по-облекчени от материална гл.г. курсове).

26-ти въпрос: - Петима отговарят, че е трябвало да ограничат разходите си, един – че се е наложило да продава имущество и един – че не му се е отразило. Това показва понижаване на жизнения стандарт.

27-ми въпрос: - Всички анкетирани работят в момента на провеждане на анкетата, като трима са на същите длъжности, които са заели след борсата; един е напуснал работата си и заедно с останалите, които така и не си намират работа, след като вече не са на борсата, се отзовават на поканата на новия наемател на химическия завод – ИНДАГРО да се върнат в завода. Интерес представлява този анкетирани, който напуска настоящата си работа, за да се върне в ХИМКО АД, при условие, че проблемите на завода са все още факт, а и спорът около собствеността продължава, макар и действащите лица да са други. Ако тук се позова на Вебер, то мога да кажа, че това социално действие е повлияно от представата, която има действащото лице за това какво представлява Химко, и макар че обстоятелствата са

различни, това в случая не се оценява от въпросния действащ, който очаква да разполага със същите привилегии, с които се е ползвал и по времето, когато заводът е бил държавна собственост.

28-ми въпрос: На въпроса: дали са удовлетворени от заеманите длъжности, само един от тези, които работят извън завода, заявява, че е доволен, макар, както ще видим по-късно, и той ще предпочете да се върне в ХИМКО; другите четирима, които отговарят, че са доволни, са тези, които са назначени отново в завода; останалите двама посочват, че не са доволни.

29-ти въпрос: - двамата недоволни посочват като причина за това по-ниската работна заплата, а единият също и липсата на престиж (белег за наличие на определено самочувствие).

30-ти въпрос: - причините, които изтъкват работещите в завода за удовлетвореността си от работата най-общо се заключават в това, че това е работата, която обичат, защото е това, което винаги са правили и т.н., което може да се тълкува по следния начин: това са действия, които са ми познати, които съм свикнал да изпълнявам с минимален разход на енергия, и които ме карат да се чувствам сигурен.

31-ви въпрос: - Четиримата, работещи отново в завода, заявяват, че Химко отново ще заработи; останалите не казват нито “Да” нито “Не”, но определено се надяват на това - в противен случай тяхното поведение би било напълно ирационално и поради това – неподдаващо се на тълкуване. От отговорите им на **34-ти въпрос** се вижда, че те ориентират своето действие, имайки в съзнанието си идеята, че заводът ще заработи. Това е причината да не търсят реализация в друга сфера и да изчакват момента, в който ще заемат старите си длъжности.

32-ри въпрос: - причината да са сигурни във факта, че заводът ще бъде отново пуснат в експлоатация, е причинена от представата, която те имат за новия наемател на завода.

36-ти въпрос: - всички заявяват, че ще се върнат в завода, понеже, ако трябва да обобщим, за да могат отново да получават високи заплати, да имат възможността да работят по своята специалност и да се пенсионират. Това може да се изтъкува като желание да работят това, в което са се хабитуализирали, но те не отчитат факта, че работата в частно предприятие е различна от тази в държавно предприятие в условия на социализъм, най-малкото заради възможността във всеки един момент да бъдат уволнени, когато са неконкурентно способни.

Заклучение:

Хабитусът се явява проблем в общество, намиращо се в процес на трансформация, от гледна

точка на индивидите социализирани и хабитуализирани в социалистическото общество, една от основните характеристики, на което е отсъствието на пазарна логика на мислене и действие. Той е проблем понеже ги „кара“ да избират стратегии за действие несъответстващи на новите условия.

Приложение №1 Анкетна карта

Анкетна карта.

(Отговаряйте, като ограждате изборият от Вас отговор).

4. Каква е Вашата възраст?.....
5. Пол: А). Мъж; Б). Жена.
6. Къде сте роден?.....
7. Защо дойдохте във Враца? (*въпросът е за онези, които не са подени в града*).....
8. Какво е вашето образование?
А). без образование;Б). начално;В).основно;Г).гимназиално;
Д). техническо;Е).полувисше;Ж). висше.
9. Кога постъпихте на работа в Химко? (*моля посочете точната дата*).....
10. На какви длъжности сте работили в завода?.....
.....
11. Кога приключи работата Ви във Химко? (*моля посочете точната дата*).....
12. По каква причина приключи работата Ви в завода?
А). пенсиониране;Б). уволнение;В). напускате по собствено желание;
Г). съкращение.
13. Какво беше за вас Химко?
  1. просто работа;
  - живота ми;
  2. сигурност и спокойствие;
  3. друго (*моля посочете*).....
14. Как си представяхте бъдещето си, преди да започнат проблемите в завода?
.....
.....
15. Допускахте ли в началото, когато започнаха проблемите в завода, че ще се стигне до днешното състояние?
А). да; Б). не.
16. Съмнявали ли сте се в сигурността на работното си място в завода?

А). да; Б).не.

17. Ако сте дали отговор „ДА” на 13-ти въпрос, моля посочете от кога започнахте да се съмнявате в сигурността на работното си място?

(моля посочете приблизителна дата или събитие).....

.....

18. Тази несигурност за работата, беше ли проблем за Вас?

А). да (моля посочете в какъв смисъл).....

.....;

Б). не (моля посочете защо).....

.....

19. Изградихте ли си план, как да се справите в случаи че загубите своята работа?

А). да; Б). не.

20. Ако „Да”, какъв беше той?.....

.....

21. Имаште ли представа къде бихте се постъпили на работа, ако загубите мястото си в ХИМКО АД?

А). да; Б). не.

22. Ако сте дали отговор „ДА” на 18-ти въпрос, моля посочете каква е тази работа?.....

.....

23. Смятате ли, че опитът, който сте придобили в ХИМКО АД, ще Ви е от полза в да си намерите работа в някоя друга област?

А). да; Б). не.

24. Ако сте дали отговор „ДА” на 20-ти въпрос, моля посочете какви са тези способности, които биха Ви послужили и на друго работно място?.....

.....

.....

25. Какво стана с Вас след като загубихте, по един или друг начин, работата си в завода?

(въпросът не важи на онези от Вас, които успяват да се пенсионират.)

4. отидох на борсата (моля посочете за какъв период от време).....

.....

5. записах се на курс за преквалификация (моля посочете кога и какъв е курса).....

.....

.....
6. започнах работа (моля посочете кога и каква е длъжността Ви)...

.....
7. друго (моля посочете).....

26. Срещнахте ли трудности с намирането на работа?

А). да; Б).не. (моля минете на 26-ти въпрос, ако дадете отговор „НЕ”)

27. Ако сте дали отговор „ДА” на 23-ри въпрос, моля посочете какви? (може да посочите и повече от един верен отговор)

8. нямах нужната квалификация за предлаганите длъжности;

9. натрупаният от мен опит не съвпаднаше с изискванията на пазара;

10. професионалните ми познания са прекалено тясно специализирани;

11. професионалните ми познания са неприложими в друга област;

12. професионалните ми познания са остарели и не отговарят на променената ситуация;

13. не се търсят специалисти в моята област;

14. друго (моля посочете).....

.....
28. Как преодоляхте тези препятствия?

15. преквалифицирах се;

16. приех да работя по-ниско квалифицирана работа, за която не се изисква специализирано образование;

17. друго (моля посочете).....

.....
29. Как се отрази на бюджета Ви, затварянето на завода?

18. не се отрази, защото успях да си намеря друга работа;

19. наложи се да продавам имущество;

20. наложи се да тегля заеми;

21. трябваше да намаля разходите си;

22. друго (моля посочете).....

.....
30. Работите ли в момента?

А). да (моля посочете каква е длъжността Ви).....; Б). не.

31. Ако сте дали отговор „ДА” на 27-ти въпрос моля посочете дали Ви удовлетворява тази длъжност?

А). да; Б). не.

32. Ако на 28-ми въпрос сте отговорили с „НЕ”, моля посочете защо?
23. под квалификацията ми е;
24. заплащането е по-ниско, от това което получавах в Химко (*моля посочете приблизителната разлика*).....;
25. работата не е престижна;
26. не ме осигуряват;
27. друго (*моля посочете*).....
33. Ако на 28-ми въпрос сте отговорили с „ДА”, моля посочете какво по-конкретно Ви удовлетворява в настоящата Ви работа?.....
- .....
- .....
- .....
34. Смятате ли, че завода има шанс да заработи отново?
- А). да; Б).не; Г). Не зная.
35. Ако „Да”, защо?.....
- .....
- .....
36. Ако „Не”, защо?.....
- .....
- .....
37. Бихте ли се върнали да работите в Химко,ако приемем, че той отново заработи?
- А). да; Б).не.
38. Ако „не”, защо?
28. имам сигурна работа, която не желая да загубя;
29. друго (*моля посочете*).....
- .....
- .....
39. Ако „да”, защо?.....
- .....
- .....
40. Кой фактор е основен за Вас при търсенето на работа? (*може да посочите и повече от един верен отговор*)
30. работната заплата;
31. условията на труд;
32. сигурността на работното място;
33. хората с които ще работя;

34. друго (*моля посочете*).....

41. Моля посочете датата и часа:.....

Благодаря Ви за съдействието!

Приложение №2 Статистически данни

Информацията е взета от Статистически сборник " Враца - 2003", тя се привежда тук с цел да се илюстрира процесът на образуване на частния сектор в града (Таблицы 1 и 3) и нивото на възнаграждение и броя на заетите в химическата промишленост в града, което илюстрира положението на заетите в ХИМКО АД (Таблицы 2 и 4).

Таблица № 1

"Средна годишна работна заплата за гр. Враца в лева."

Година	Обществен сектор	Частен сектор
1999	2668	2012
2000	2789	2516
2001	3134	2503
2003	3479	2327
2003	3806	2260

Таблица № 2

"Средна годишна работна заплата по отрасли под сектори за гр. Враца в лева.
Производство на химически вещества, химически продукти и химически влакна."

Година	Обществен сектор	Частен сектор
2001	4172	4172
2002	3660	3660
2003	3534	3534

Таблица №3

"Наети за гр. Враца"

Година	Обществен сектор	Частен сектор
1999	12 832	8 930
2000	9 863	9 960
2001	9 187	10 377
2002	8 969	11 290
2003	9 317	12 281

Таблица № 4

"Наети в гр. Враца по отрасли под сектори

Производство на химически вещества, химически продукти и химически влакна".

Година	Обществен сектор	Частен сектор
2001	1489	1489
2002	1249	1249
2003	665	665

Приложение №3 Въпросник за дълбочинно интервю

(Тук ще приложи само част от въпросите и съответните отговори, които имат отношение към проблема на курсовата работа).

В интервюто участваха четирима души; един мъж и три жени на възраст между 38 и 57 години; те имат завършено средно-техническо образование в Химическият техникум на град Враца и един със завършена гимназия.

1. Какво беше отношението Ви към приватизацията изобщо?

- "Не знаех как да реагирам".
- "Предимно отрицателно".
- "Очаквах от приватизацията да подобри положението на завода като се намерят нови инвеститори, да се създадат работни места и да се увеличат работните заплати".
- "Това е кражба".

2. Защо, според Вас фалира ХИМКО АД, кого държите отговорен?

- " Основният виновник е Рафаилов, който дойде не с цел да подготви приватизацията на ХИМКО, а с цел да го ликвидира".
- " Държавата е отговорна".
- " Също и Булгаргаз".

3. Смятате ли себе си способен да започнете самостоятелен бизнес, и защо?

- "Не се смятам за способна да поема този риск, започвайки самостоятелен бизнес от гледна точка на финансите".
- "Дори и да имах средства, аз лично нямам необходимите знания и умения".

4. В резултат на полученото образование и на натрупания трудов стаж какви умения и качества сте придобили, такива, които цените у себе си?

- "Полученото образование изключително стесни до минимум възможностите ми т.к. е тясно специализирано"
- "Напълно я подкрепям, аз учих за техник и станах техник".

(така и не се сещат за никакви общо приложими качества и умения, освен строго специалните).

5. Намалявали ли са Ви РЗ в ХИМКО и, ако да, кога и за колко време?

- "Да, през 2001 година за 3 месеца - май, юни и юли, щата на РЗ беше намален с 100 лева, като ни искаха да се подпишем, че сме съгласни. Също и през 2002 година за април и май".

6. Имало ли е периоди, в които не сте получавали РЗ, и кога са били те?

"Не, но от март 2002 година докато ни съкратиха, вземахме само аванс".

7. Дължи ли Ви заводът парични суми?

- "Да"

- "Заводът е длъжник на всичките си работници, дори го осъдихме, но така и не си взехме парите"

Приложение №4 Дълбочинно интервю проведено на 16.04.2005

За да илюстрирам възможно най-изчерпателно социалната среда на работниците от химическия завод, проведох едно дълбочинно интервю с един човек: жена на 47 годишна възраст относно нейната биография, ако мога така да се изразя.

Тя е родена в село в област Криводол, община Враца, в земеделско семейство с две деца. Началното си образование получава в местното селско училище, където учи и една година от основното си образование. След това, поради затварянето на училището, е принудена да завърши основното си образование в Криводол, до където пътува всеки делничен ден.

Средното си образование получава в Химическия техникум във Враца, като живее там на квартира. Специалността ѝ е „Технология на неорганичните вещества”, като обучението е тригодишно. Там изучава: френски и руски език; математика; български език и литература; физика; физическа култура; история; основи на комунизма; техническо чертане; контролно измервателни прибори (по което има практика); процеси (по което има практика); технически анализ (по което има практика); химическа лаборатория (по което има практика). Прави впечатление, че не се изучават география, биология . Всяка седмица има предвидена в програмата и практика в ХИМКО; обучението завършва с едномесечен стаж в завода, на края на който се държи изпит. Специализацията ѝ е „технолог”, професията: „Технология на неорганичните вещества”. След като се дипломира постъпва на работа в завода, което е и нейното желание.

Никога не си е и представяла, че ще ѝ се наложи да си търси друга работа. Твърди, че е харесвала длъжността си и я е работила с желание. Тя е „апаратчик”, което е най-високата длъжност за жена със средно специално образование и я удовлетворява напълно.

На въпроса ми: какво я кара да се чувства така сигурна за работното си място, тя отговаря, че просто няма прецедент на фалирало предприятие „Щом е открито, то ще работи за вечни времена”. На друг мой въпрос: защо не се опитва да повиши образователния си ценз, за да се изкачи на по-висока длъжност, тя отговаря, че по принцип не е амбициозен човек.

***

От казаното тук може да се заключи, че социализмът дава нещо, което капитализмът (в най - общ смисъл на понятието) не може никога да даде – чувството на сигурност. Той не стимулира стремеж за правене на кариера, а напротив – спокоен и мирен живот и сигурно пенсиониране и оттам и сигурен живот.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Бъргър и Лукман, „Социално конструиране на реалността,, София, 1996 г.;
2. Макс Вебер, „Основни социологически понятия” В: „Генезис на западния рационализъм”; София, 2001г.
3. Бъргър, П.; “Покана за социология”; в превод от Г. Димитров;
4. Илиана Марчева; „Индустриалната политика в България”; В: „Страници от българската история. Събития, размисли, личности”, том 2, София., 1993г
5. А. Георгиев; Г. Панков; „Енергетика и химия на България”; Ямбол, 2001г.,
6. Господинка Николова, „Живковата икономическа реформа, перестройката и стартът на скритата приватизация в България”, В: И.Пр.,кн. 5-6/2003г
7. “Енциклопедичен речник по социология”; второ издание; София; 1997г.. 1997г.;
8. Дейвид Старк; Ласло Бруст; „Постсоциалистически трансформации. Трансформирането на политиката и собствеността в Източна Централна Европа”; София, 2004 г.;